

daarmee te worden tot beoefenaar van de oogkleppenwetenschap, die De Jong propageert. Deze bredere taakstelling voor de bedrijfs sociologie, uitmondend in de algemene sociologie als positieve wetenschap van het groepsleven, zal ook kunnen voorkómen dat de bedrijfs sociologie zich blijvend vastzet in de kringloop, welke ontstaat door het zich ten onrechte isoleren van de realiteit, om vanuit dit isolement een theorie op te bouwen, welke het isolement moet rechtvaardigen.

-
- 1) Sociologisch Jaarboek VII (1953), de voordrachten van prof. dr A. Oldendorff en dr D. Horiga.
 - 2) Aldaar, 106vv., 124-132.
 - 3) Dr A. de Jong, De menselijke factor in de bedrijfshuishouding en de bedrijfseconomische problematiek (Bedrijfseconomische monografieën, Stenfort Kroese, Leiden 1955), p. 3.

Buitenkerkelijkheid en levensbeschouwing „van dichtbij”

door

Chr. van Paassen

Het lezen van hierboven vermeld hoofdstuk van de recente dissertatie van Pater Staverman* noopt mij àn als beoefenaar van een sociale wetenschap èn als staatsburger en potentieel respondent tot de volgende reactie.

Wanneer de sociaal-wetenschappelijk onderzoeker zich voor de taak gesteld ziet een bepaalde levensbeschouwing als achtergrond van een bepaald sociaal proces te leren kennen, dan staan hem o.a. twee wegen open. Hij kan allereerst de levensbeschouwelijke uitingen in taal en beeld analyseren en als „goed verstaander” trachten te begrijpen. Dit verstaan van een levensbeschouwing is een ontmoeting van mens tot mens en evenzeer een ontmoeting met „existentiële waarheid”. Aan dit laatste — een zeer moeilijke problematiek — moet ik in dit korte bestek voorbijgaan. Wanneer het verstaan van een in taal en beeld „geobjectiveerde” levensbeschouwing in laatste instantie een persoonlijke ontmoeting is, dan moet echter wel het belangrijke verschil genoteerd worden met die andere persoonlijke ontmoeting, die het persoonlijke gesprek is (en welke de tweede weg voor de onderzoeker lijkt te zijn).

De ontmoeting tussen — uiterlijk gezien — het geschrift en de lezer is een anonyme ontmoeting. Het misverstaan van de ander of het veroordelen van

* De aanhalingstekens zijn afkomstig van de auteur van dit artikel. Het is de titel van het vierde hoofdstuk uit de dissertatie van: R. J. Staverman - Volk in Friesland buiten de kerk - Van Gorcum, Assen (1954).

de ander treft niemand, zolang er geen wederkerig contact optreedt. Tot op zekere hoogte is deze anonieme ontmoeting ethisch irrelevant en neutraal. Diegene, die misverstaat, schaadt alleen zich zelf. Bij de anonieme ontmoeting treedt geen wederkerige beïnvloeding op; de ontmoeting geschiedt hier op persoonlijk niveau slechts van één kant: de lezer neemt het initiatief. Ook de schrijver heeft weliswaar een initiatief genomen, doch hij heeft zich zelf slechts zo ver bloot gegeven, hij heeft slechts zo ver zijn persoonlijke levensbeschouwing (of zijn persoonlijk accent aan een levensbeschouwing) willen geven, als hij zelf wenst of waartoe hij zich zelf geroepen voelt.

In het persoonlijk gesprek is dit anders en wordt dit wel radicaal anders, wanneer de gesprekspartner een geloofsuitspraak gevraagd wordt. Wanneer werkelijk een gesprek gevoerd wordt met de ernstige bedoeling de levensbeschouwing van de ander te doorgronden, dan dient de menselijke persoon en de principiële waardigheid van zijn levensbeschouwing het uitgangspunt te vormen en men dient zich bewust te zijn van wat geloof werkelijk is en betekent voor de mens.

Men kan nu het persoonlijk geloof alleen verstaan in een gelijkwaardige persoonlijke gemeenschap in wederkerig streven naar een werkelijke ontmoeting. Aan deze eis beantwoordt de „sociografische” methode niet. De uitspraken over God en Christus binnen het kader van een „sociografisch” interview zijn naar mijn mening wetenschappelijk gesproken waardeloos. Hier ligt een grens voor de sociale wetenschap: het persoonlijk geloof is, voorzover niet vrijwillig vastgelegd in geschrift en voorzover niet verkregen in werkelijke persoonlijke communicatie, wetenschappelijk onkenbaar.

Wat echter ernstiger is, is de naar mijn mening ongeoorloofde inbreuk op het persoonlijk terrein.

De mens stelt zich, letterlijk gesproken, niet graag bloot aan een toeschouwer. Deze schaamte, deze schroom van de mens heeft een positieve waarde. De grootste intimiteit betreft voor vele mensen echter niet alleen hun lichaam, maar ook en vooral hun persoonlijke diepste verhouding tot het persoonlijk of onpersoonlijk transcendentale.

Uiteraard speelt hier de subjectiviteit van elke uitspraak op dit gebied een grote rol. Men mag echter toch wel stellen, dat voor een belangrijke groep van mensen het geloof het intiemste is, wat er voor hen is, zeker wanneer dit geloof nog geen vaste vormen heeft aangenomen.

Een werkelijke geloofsuitspraak is een belijdenis. Nu, een belijdenis kan niet iedereen en stellig niemand op ieder moment doen. Belijdenis betekent zich bloot stellen, zich in zijn uiterste naaktheid openbaren en kan dan ook alleen geschieden in een specifieke persoonlijke verhouding, in een relatie van twee bevriende personen, in een sfeer van specifieke geloofsgemeenschap, of in een relatie van leek en door hem erkende priester.

Wanneer men dus in het kader van een „sociografisch” onderzoek een per-

soon om geloofsuitspraken vraagt, dan betekent dit voor veel mensen een ongeoorloofde inbreuk op de intimiteit, dan betekent dit een grofheid, omdat hier het recht van deze vraagstelling ten enenmale ontbreekt, ook wanneer de betreffende respondent zich niet bewust zou zijn van deze inbreuk. Immers, de bereidwilligheid tot antwoorden veronderstelt een persoonlijke gelijkwaardigheid, een bereidwilligheid van de respondent tot persoonlijke communicatie en daarmee de bereidwilligheid van de onderzoeker zijn diepste geloofsleven bloot te leggen, of het recht van de priester. De „sociografische" onderzoeker beantwoordt niet aan deze veronderstelling.

Ik kan althans voor mij persoonlijk mededelen, dat ik nimmer de verantwoordelijkheid zal kunnen dragen een ander om de diepste geloofsuitspraken te vragen zonder niet alleen bereidwilligheid mijnerzijds mijn geloofsleven bloot te leggen, maar ook zonder dit niet in feite te doen (omdat mijn wens tot persoonlijke communicatie de eerste daad mijnerzijds eist).

Men kan bezwaren hebben tegen de Kinsey-enquête, maar met veel meer recht kan men m.i. protesteren tegen de hier besproken methode.

Ik stel dit bewust zo scherp, omdat ik hiermee enerzijds de betekenis van dit thema wil aanduiden en omdat anderzijds de persoon van de schrijver van het besproken hoofdstuk hier volledig buiten valt.

Hier immers is de noodwendige subjectiviteit van de onderzoeker aan de orde. Ik ben overtuigd, dat de schrijver volledig bereid geweest zou zijn zijn geloofsleven bloot te leggen, ik ben verder overtuigd, dat hij zich totaal niet bewust is geweest van de in andere ogen grote onbescheidenheid van van zijn vragen, temeer omdat het antwoord vrijwillig gegeven werd. Bovendien, voor een priester is de geloofsbelijdenis van een leek een vanzelfsprekend iets. Qualitate qua is de vraag van een priester nooit 'n onbescheiden vraag. Wanneer hij echter met vertegenwoordigers van een andere levensbeschouwing spreekt, zal hij de consequenties moeten begrijpen van het feit, dat hij hier niet als priester spreekt, doch als ieder ander mens.

Deze kritiek is dus niet gericht op de dissertatie als geheel, zij is evenmin gericht op pater Staverman persoonlijk, dit voor misverstaanders.

Het onderzoek van pater Staverman is hier uitgekozen als een kenmerkend voorbeeld van onderzoek, waar zowel de grenzen van de sociale wetenschap overschreden worden, als de grenzen van de persoonlijke intimiteit en waar een methode wordt gevolgd, welke de wetenschap niet naar het beoogde doel leidt, namelijk het verstaan van levensbeschouwingen.

Het bovenstaande gaat uit van de veronderstelling, dat de hier besproken studie een sociaal-wetenschappelijke studie is, waarbij de doelstelling is het verstaan van de levensbeschouwing(en) van een aantal personen. Het verstaan van een levensbeschouwing heeft echter meer facetten dan tot nu ter sprake kwamen. Men dient namelijk te weten, wat men onder levensbeschouwing verstaat. Bedoelt men hiermee de objectieve gelding van een

bepaalde levensbeschouwing, waarbij dus het persoonlijk, het „subjectief“ karakter naar de achtergrond verschoven wordt, of bedoelt men de persoonlijk beleefde levensbeschouwing? Ontmoet men de mens in zijn levensbeschouwing, ontmoet men elkaar in een gemeenschappelijke levensbeschouwing of ontmoet men de bepaalde levensbeschouwelijke waarheid?

Wanneer het een studie van mensen en samenleving betreft, dan staat de ontmoeting met de bepaalde levensbeschouwelijke waarheid niet op de voorgrond, maar de ontmoeting van mens en samenleving of de verpersoonlijking van een bepaalde levensbeschouwing.

Dit heeft zijn consequenties. Het gaat dan bv. niet om het protestantse geloof, maar om de persoonlijke protestantse geloofsuitingen.

De sociaal-wetenschappelijk onderzoeker richt zijn aandacht op de persoonlijke geloofsuitingen in hun sociaal aspect. De objectieve gelding van een bepaald geloof is een theologisch probleem.

De vraag is nu of het werk van pater Staverman als een theologische studie te zien is, waar het geldt het geloof van de buitenkerkelijken en de waarde van zijn gelding te leren kennen, of als een sociaal-wetenschappelijke studie welke de persoonlijke levensbeschouwelijke uitingen en de levenshouding van de buitenkerkelijken tot object heeft.

Ik ontikom niet aan de indruk, dat pater Staverman steeds impliciet een vergelijking trekt met hét Christelijk geloof en dus met de Christelijke geloofsleer. Dit zou dus inhouden, dat het hier een theologische studie betreft. De schrijver bestudeert weliswaar niet hét buitenkerkelijk geloof — hoe zou dit ook kunnen! — maar wel de buitenkerkelijke geloofsuitingen in hun talrijke vormen en gaat dan impliciet en gedeeltelijk ook expliciet na hoeverre hier nog sprake is van Christelijk geloof. Een theologische studie dus: in hoeverre is men nog Christen buiten de kerk. De persoonlijke geloofsuiting wordt naar haar objectieve gelding gemeten. Niet de persoon en zijn levensbeschouwing worden centraal gesteld, maar een bepaalde levensbeschouwelijke waarheid, in casu de Christelijke geloofsleer.

Dit is mogelijk bij een bestudering van de vrijwillig geobjectiveerde geloofsuitingen in taal en beeld.

Wanneer echter in een persoonlijk gesprek de ander om een persoonlijke geloofsbelijdenis gevraagd wordt met de stilzwijgende bedoeling deze te onderwerpen aan het kritisch oordeel van de theoloog, dan wordt in nog sterkere mate de persoonlijke intimiteit aangetast; hier wordt namelijk geen eerlijk spel gespeeld.

De vraagsteller stelt zich immers op „priesterlijk“ standpunt, zonder dat hij dit te kennen geeft; hij „spionneert“. Hij doet voorkomen alsof hem in de eerste plaats de persoonlijke levensbeschouwing en de persoon interesseren om hun intrinsieke waarde, maar in werkelijkheid wil hij ontdekken in hoeverre de betreffende persoon nog gelovig is, nog Christen. Impliciet wordt de respondent als „patiënt“ behandeld.

Bovendien wordt hier een fout gemaakt. Immers het één of het ander: de buitenkerkelijke wordt een andere levensbeschouwing toegeschreven, dan wel zijn Christelijke levensbeschouwing wordt gepeild.

In het eerste geval moet dus de vraagstelling ingesteld worden op het onderkennen van die andere levensbeschouwing; deze vraagstelling zal dan niet bepaald mogen worden door de begrippen uit de Christelijke geloofsleer. In het tweede geval is het peilen van de Christelijke levensbeschouwing zinloos, wanneer het een onderzoek betreft, in hoeverre de Christelijke geloofsleer nog aanvaard wordt; het principieel buitenkerkelijk zijn houdt immers volgens de kerken in het niet meer aanvaarden van de Christelijke geloofsleer: geloofsleer en kerk zijn onverbrekelijk met elkaar verbonden. Bovendien, ook al zou er sprake zijn van een buitenkerkelijke geloofsleer, dan zou het nog een bedenkelijk procédé zijn uit persoonlijke geloofsuitingen, welke een antwoord zijn op theologische vragen, de buitenkerkelijke geloofsleer te destilleren. Men wil toch ook niet de rooms-katholieke geloofsleer construeren op grond van persoonlijke geloofsuitingen van bv. Spaanse landarbeiders?

Het peilen van de Christelijke levensbeschouwing van de buitenkerkelijke kan inderdaad alleen zin hebben, wanneer de Christelijke geloofsbeleving gepeild wordt en daarmee dus het persoonlijk geloofsleven. Dit is echter slechts mogelijk en geoorloofd, zoals eerder betoogd, in een specifieke persoonlijke relatie. Dit geldt ook voor de theoloog.

De theoloog staat echter voor een bijzondere moeilijkheid. Hij kan moeilijk begrijpen, dat begrippen als „God is persoon”, „Zoon Gods”, „Hierna-maals” institutioneel en traditioneel gebonden als zij zijn, voor diegenen die zich buiten deze institutie en traditie gesteld hebben, een geheel andere betekenis kunnen krijgen.

Het onnoembare is door de mens in begrippen gevat, verobjectiveerd en veruiterlijkt in de neutrale zin van het woord; deze begrippen veronderstellen echter een gemeenschappelijke geloofsbeleving, d.w.z. zij veronderstellen zowel een persoonlijke geloofsbeleving als een geloofsgemeenschap en -traditie. De „buitenstaander” wordt geconfronteerd met het uiterlijk aspect en hij kan het innerlijk aspect slechts vatten, wanneer hij deel uitmaakt van de geloofsgemeenschap of wanneer hij vanuit zijn persoonlijk geloofsleven contact kan vinden met het geloofsleven van de betreffende geloofsgemeenschap; dit is echter in vele gevallen niet mogelijk.

In vele gevallen zal de „religieuze” taal van de kerkelijke en de buitenkerkelijke een verschillende taal zijn en dat maakt een gesprek moeilijk. Wordt het gesprek in kerkelijke taal gevoerd, dan ontbreekt veelal de werkelijke wederkerigheid, omdat geen gemeenschappelijke taal wordt gesproken. De basis van dit gesprek kan hier niet zijn een geloofsleer, maar een uitwisseling van persoonlijke geloofsbelevingen.

Slechts bij de peiling van de geloofsbeleving in zijn gemeente of parochie

kan de predikant of priester de gemeenschappelijke geloofsleer als basis nemen (terloops moge hier nogmaals uitdrukkelijk gesteld worden, dat deze peiling alleen door de predikant of de priester kan en mag geschieden en niet door de sociaal-wetenschappelijke onderzoeker).

Wanneer nu en plein public de levensbeschouwelijke uitingen van de buitenkerkelijke vergeleken wordt met de Christelijke geloofsleer, dan wordt niet alleen de menselijke waardigheid van de buitenkerkelijke aangetast, maar worden ook twee onvergeliijkbare grootheden met elkaar vergeleken: de persoonlijke geloofsuiting van de buitenkerkelijke wordt gezien als een poging tot een formulering van een geloofsleer en dit is principieel fout.

Men kan wel de levensbeschouwelijke leer van bv. het Humanistisch Verbond vergelijken met de Christelijke geloofsleer, maar in het geval, waar het nog een persoonlijke levensbeschouwing betreft, welke nog niet verobjectiveerd is tot een geloofsleer, is een vergelijking met een bepaalde geloofsleer zinloos.

Iets anders is echter van groter belang. Men zal moeten inzien, dat het geloofsleven van de buitenkerkelijke veel kwetsbaarder is, aangezien de steun van de traditionele geloofsgemeenschap hier ontbreekt.

Juist omdat dus dit geloofsleven zo kwetsbaar is, zal hier een voorzichtige benadering de eerste menselijke eis zijn. Het „van dichtbij“ is hier gevaarlijk.

Het is daarom, dat de hier gevolgde methode van benadering, op zich zelf reeds ongeoorloofd indien gevolgd binnen het kader van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek, nu nog scherper veroordeeld dient te worden.

Tot slot zij nogmaals herhaald, dat pater Staverman hier niet oneerlijkheid en grofheid persoonlijk aangerekend worden. Het is de methode, welke hier aangevallen wordt en waarvan pater Staverman de consequenties niet overzien heeft.

Het probleem dat hier aangesneden is, is naar mijn mening urgent. Nu het gevaar dreigt, dat Nederlandse staatsburgers „overvallen“ worden door onbescheiden sociologen van kerkelijke instituten, die de buitenkerkelijke Nederlander als patiënt bestempelen (waaraan zij het recht ontlenen de patiënt uit te kleden), moge hier juist van sociaal-wetenschappelijke zijde een bevolkingsgroep in bescherming genomen worden, die in argeloosheid niet vermoeden zal, dat zij als patiënt wordt beschouwd.

Hiermee wordt niet betoogd, dat de confessionele socioloog niet zijn best zou mogen doen de levensbeschouwing van de buitenkerkelijken te begrijpen. Integendeel, maar laat hij dit verantwoord doen en in het bewustzijn, dat de menselijke persoon hier heilig is en dat geloof, werkelijk persoonlijk beleefd geloof iets teders is. Laat hij daarom zijn misverstaan van de ander niet dadelijk openbaren met deze onderzoek-methode. Hij vaart dan niet op een deugdelijk sociaal kompas.